

Rutyna, Yu.V. Professional self-actualization of the individual. The article deals with self-actualization and, in particular, professional self-actualization as an important factor in personality development. The author analyzes different approaches to the problems of self-actualization and professional self-actualization used by foreign (K. Goldstein, A.Maslow, K. Rogers) and Ukrainian researchers (M.G.Tkalych) as well as discusses the concepts of "self-actualization" and "professional self-actualization". The main categories of professional self-actualization include the process; stages (professional self-identification, professional development and competences development); approaches (system-genetic, subject-activity, holistic and acmeological, humanistic and existential, integrative and synergistic); criteria (intrapersonal and interpersonal); model (manager self-actualization proposed by M.G. Tkalych); structural (resources, process and outcome.) and motivational components of professional self-actualization. The personality traits that contribute to individuals' self-actualization in life and profession include have been shown to include orientation subsystem, personality traits subsystem, creative skills subsystem and individual mental processes characteristics subsystem.

Keywords: self-actualization; professional self-actualization; identity formation; personality; self-development.

Відомості про автора

Рутіна Юлія Валеріївна, аспірантка, лабораторія організаційної психології, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Rutyna, Yulia Valeriivna, PhD student, Laboratory of Organizational Psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, Kamyanets-Podilsky, Ukraine.

E-mail: yuliakadysh@mail.ru

УДК 316.647.5:005.73

Терещенко К.В.

РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ У ФОРМУВАННІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Терещенко К.В. Роль толерантності персоналу у формуванні організаційної культури закладів освіти в умовах соціальної напруженості. У статті здійснено аналіз толерантності освітнього персоналу в контексті формування організаційної культури навчальних закладів в умовах соціальної напруженості. Зазначено, що толерантність персоналу освітніх організацій виступає як особистісна характеристика та інтегральна цінність, що проявляється у місії та завданнях діяльності організації, пронизує всі рівні управління організацією, охоплює взаємодію фахівців у процесі професійної діяльності всередині організації і взаємодію з клієнтами та іншими організаціями. Констатовано, що в умовах соціальної напруженості актуалізуються певні види та компоненти в системі толерантності педагогів, розвиток яких є запорукою формування ефективної організаційної культури закладів освіти.

Ключові слова: толерантність, освітній персонал, види та компоненти толерантності, соціальна напруженість, організаційна культура, заклад освіти.

Терещенко К.В. Роль толерантності персоналу в формуванні організаційної культури навчальних закладів в умовах соціальної напруженості. В статті проведено аналіз толерантності освітнього персоналу в контексті формування організаційної культури навчальних закладів в умовах соціальної напруженості. Отмечено, что толерантность персонала образовательных организаций выступает как личностная характеристика и интегральная ценность, которая проявляется в миссии и задачах деятельности организации, пронизывает все уровни управления организацией, охватывает взаимодействие специалистов в процессе профессиональной деятельности внутри организации и взаимодействие с клиентами и другими организациями. Констатировано, что в условиях социальной напряженности актуализируются определенные виды и компоненты в системе толерантности педагогов, развитие которых является залогом формирования эффективной организационной культуры учебных заведений.

Ключевые слова: толерантность, образовательный персонал, виды и компоненты толерантности, социальная напряженность, организационная культура, учебное заведение.

Постановка проблеми. В умовах соціальної кризи особливо гостро постає проблема інтолерантності стосовно різних етнічних, релігійних, соціальних груп. Економічна нестабільність, посилення зовнішньої та внутрішньої міграції та інші соціальні процеси призводять до виникнення в людей невпевненості у майбутньому та наростання соціальної напруженості.

Особливо гостро проблема толерантності до представників інших соціальних груп постає у сфері освіти, яка підлягає значним трансформаціям унаслідок процесів внутрішньої та зовнішньої міграції. Зокрема, у закладах освіти виникає необхідність соціально-психологічної адаптації значної кількості внутрішньо переміщених осіб, як учнів та студентів, так і педагогічних працівників. З іншого боку, відбувається посилення навчальної мобільності, що приводить до постійного обміну учнями та студентами між вітчизняними та закордонними навчальними закладами та необхідності створення умов для адаптації іноземних студентів до навчання в українських закладах освіти. Отже, однією з загальних проблем сучасної системи освіти разом із розвитком патріотизму є розвиток толерантності персоналу, як на рівні освітнього

закладу в цілому, так і на рівні особистості в організації, до представників інших етнічних, релігійних та соціальних груп.

Усе вищенаведене підводить до висновку про актуальність дослідження проблеми толерантності персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості як комплексного явища на всіх його рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему толерантності в особистісному та суспільному вимірах розглядали зарубіжні вчені Г. Бардієр [1], Г. Олпорт [16], Л. Почебут [19], Г. Солдатова [21], Л. Шайгерова [21], вітчизняні вчені О. Грива [4], Л. Орбан-Лембрик [17], А. Скок [25] та ін.

Специфіку організаційної культури освітніх організацій висвітлювали у своїх працях В. Болгаріна [2], Г. Костенко [11], О. Мітчикіна [14], Ж. Серкіс [24], К. Ушаков [29]. Окремі аспекти толерантності педагогів аналізували вітчизняні дослідники О. Брюховецька [3], С. Литвинова [13], В. Полякова [18], О. Руда [23].

Разом із тим, аналіз літературних джерел вказує на те, що проблема дослідження ролі толерантності в формуванні організаційної культури закладів освіти в умовах соціальної напруженості розроблена недостатньо. Отже, **мета цього дослідження** – аналіз толерантності освітнього персоналу в контексті формування організаційної культури навчальних закладів в умовах соціальної напруженості.

Дослідження проведено в рамках виконання науково-дослідної теми лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості» (2016–2018 рр.), науковий керівник – член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор Л. Карамушка.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Трансформаційні процеси, що відбуваються наразі в Україні, соціально-економічна нестабільність призводять до виникнення соціальної напруженості. Досліджуючи феномен соціальної напруженості, чимало вчених поділяють думку про те, що **соціальна напруженість** являє собою особливий психічний або соціально-психологічний стан суспільства чи окремих соціальних груп. Зокрема, О. Прилутська [20] зазначає, що соціальна напруженість – *масовий психічний стан*, що проявляється в конкретній поведінці, ставленнях та дії. Згідно з працями М. Слюсаревського [26], соціальна напруженість – це *певний психічний стан суспільства* (спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками (на кшталт падіння виробництва, зниження рівня споживання, притоку мігрантів, загострення міжетнічних суперечностей) і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці (ті ж аборти, злочинність, акції протесту тощо). У свою чергу, В. Узунов [28] розглядає соціальну напруженість як *особливий соціально-психологічний стан населення або окремих його соціальних груп*, який залежить від рівня задоволення їхніх потреб і проявляється в девіантній поведінці або зміні місця проживання та сімейного стану.

Соціальна напруженість може спостерігатися як на рівні суспільства у цілому, так і окремих соціальних груп, зокрема, організацій різного типу. Згідно з результатами досліджень, соціальна напруженість як масовий психічний стан суспільства чи окремих груп виникає внаслідок соціальної дезадаптації та проявляється в апатії, депресії, агресії, тривожності, ворожості, страху [20]. Отже, спостерігаються прояви **інтолерантності**, що являє собою прояв нетерпимості у відносинах і поведінці людини при взаємодії з іншими людьми на основі найрізноманітніших ознак [19].

Чимало дослідників вказують на те, що в умовах суспільних трансформацій проблема толерантності актуалізується, а в умовах поліетнічних спільнот – особливо [6; 10; 12; 17].

Слід зазначити, що толерантність – поняття багатомірне і багатоаспектне. Термін «толерантність» походить від лат. *tolerantia*, що означає «терпіння». Аналіз наукової літератури свідчить про наявність кількох підходів до інтерпретації поняття «толерантність». Дослідниці Г.У. Солдатова та Л.А. Шайгерова [21] виокремлюють такі чотири аспекти вивчення толерантності особистості: як психологічної стійкості, як системи позитивних установок, як сукупності індивідуальних якостей, як системи особистісних та групових цінностей.

С точки зору *психофізіологічного підходу* толерантність розглядають як стійкість до несприятливих умов [21]. У *соціально-психологічному* вимірі толерантність передбачає терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій [15], здатність індивіда сприймати без агресії думки, судження, особливості поведінки і зовнішності іншої людини [25], стійкість до тиску з боку інших, доброзичливість, захист своєї гідності та своїх інтересів, при повазі до інтересів іншої людини [19].

На думку С. Капідінової [6], феномен толерантності базується на врахуванні подвійної природи існування категорій толерантності – як особистісної характеристики та як категорій суспільної свідомості, суспільної цінності та соціальної норми.

Таким чином, аналіз літературних джерел дає змогу представити толерантність особистості як комплексну характеристику. Згідно з визначенням Г.У. Солдатової та Л.А. Шайгерової [21], толерантність – інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної стійкості, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємовідносин з собою та з навколишнім світом.

На основі аналізу наукової літератури можна констатувати, що толерантність персоналу на рівні організацій, зокрема освітніх, набуває нових рис. Отже, на наш погляд, *толерантність персоналу освітніх організацій* виступає як особистісна характеристика та інтегральна цінність, що проявляється в місії та завданнях діяльності організації, пронизує всі рівні управління організацією, охоплює взаємодію фахівців у процесі професійної діяльності всередині організації і взаємодію з клієнтами та іншими організаціями.

Згідно з класифікацією Г. Бардієр [1], до *компонентів* толерантності відносять афективний, когнітивний, конативний, потребово-мотиваційний, діяльнісно-стильовий, етико-нормативний, ціннісно-орієнтаційний, особистісно-смісловий, ідентифікаційно-груповий, ідентифікаційно-особистісний. Дослідниця виокремлює такі *види* толерантності: міжпоколінна, гендерна, міжособистісна, міжетнічна, міжкультурна, міжконфесійна, управлінська, професійна, соціально-економічна, політична.

Толерантність освітнього персоналу, особливо в її ціннісному та морально-нормативному аспектах, здійснює значний вплив на формування організаційної культури закладів освіти. Дійсно, на основі аналізу наукової літератури [7; 25; 31] показано, що *організаційну культуру освітньої організації* слід розглядати як певну ієрархію цінностей, правил, норм, традицій, церемоній і ритуалів, які прийняті в навчальному закладі й дотримуються його членами.

Результати наших попередніх досліджень, проведених у 2014 році, виявили наявність прямого зв'язку між рівнем організаційної культури закладів освіти й загальним індексом толерантності, а також управлінською, міжконфесійною, міжпоколінною, гендерною, міжетнічною, міжкультурною толерантністю персоналу освітніх організацій, що дозволило розглядати толерантність персоналу як детермінанту розвитку організаційної культури освітніх організацій [22]. Окрім того, аналіз зв'язку між типами організаційної культури закладів освіти й видами толерантності освітнього персоналу встановив, що культура «завдання» та культура «особистості» створюють найбільш сприятливі умови для розвитку толерантності респондентів, навпаки, більш «жорсткі» культури «влади» та «ролей» негативно впливають на розвиток окремих видів толерантності педагогічних працівників [27].

В умовах соціальної напруженості проблема виховання молодого покоління у дусі толерантності, на значущості якої наголошують українські вчені і педагоги (О. Грива [4], О. Кихтюк [8], Л. Король [10], О. Руда [23]), є особливо нагальною у зв'язку з поширенням мультикультурних навчальних закладів, створенням «змішаних» класів за соціально-культурною ознакою, необхідністю психологічної адаптації дітей вимушених переселенців. Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми є розробка системи психологічного забезпечення розвитку толерантності персоналу освітніх організацій.

Оскільки соціальні процеси знаходять своє відображення в функціонуванні освітніх закладів, в умовах соціальної напруженості актуалізуються певні компоненти та види толерантності педагогів. Насамперед, це *професійна толерантність* освітнього персоналу, яка передбачає вираженість окремих видів соціальної толерантності (міжпоколінна, гендерна, міжетнічна, міжкультурна, міжконфесійна, соціально-економічна) та проявляється в стосунках з колегами по роботі, учнями (студентами) та батьками.

Особливе місце в системі толерантності освітнього персоналу займає *толерантність до невизначеності*. Оскільки соціальна напруженість значною мірою зумовлена невизначеністю стану суспільства, саме такий вид толерантності передбачає психологічну стійкість педагогів у ситуаціях невизначеності.

Згідно з працями О.В. Брюховецької [3], професійна толерантність керівників загальноосвітніх навчальних закладів складається з трьох взаємопов'язаних компонентів, таких як: *власне управлінська толерантність* (толерантність до невизначеності в управлінській діяльності, толерантність до змін в управлінській діяльності, толерантність до професійних стресів), *толерантність до взаємодії із суб'єктами навчально-виховного процесу*, такими як: педагоги, учні, батьки (соціальна толерантність, етнічна толерантність, прийняття інших, комунікативна толерантність, управлінська емпатія, толерантний стиль керівництва, гнучкість поведінки в різних управлінських ситуаціях, конфліктологічна толерантність) та *ауто толерантність* (прийняття себе, позитивне ставлення до себе; адекватна самооцінка, асертивність, рефлексивність, самоконтроль) [3].

Таким чином, значне місце в системі толерантності керівника загальноосвітнього навчального закладу займає, з одного боку, власна психологічна стійкість та позитивне самоприйняття, з іншого боку – толерантність до інших учасників навчально-виховного процесу, що дозволяє ефективно діяти в умовах невизначеності та протидіяти професійному стресу [3].

Особливе значення формування толерантних взаємин набуває в умовах полікультурного середовища навчальних закладів. Наголошуючи на ролі *комунікативної толерантності*, Л. Орбан-Лембрик [17] зазначає, що в багатонаціональному середовищі саме комунікативна толерантність є основою створення ефективних умов для організації роботи, навчання і дозвілля як дорослих, так і школярів та молоді, прояву і врахування їхніх індивідуально-психологічних особливостей, зокрема комунікативних умінь та навичок, у комунікативному процесі, і стосується взаємодії як на рівні «вчитель-учень» «викладач-студент», «керівник-підлеглий», так і на рівні «учень-учень», «студент-студент», «співробітник-співробітник».

Слід зазначити, що розвиток толерантності нерозривно пов'язаний з розвитком ідентичності, в тому числі національної та громадянської, та з вихованням у молоді патріотизму. Зокрема, на думку Н.Л. Іванової, позитивна групова ідентичність веде до толерантності, а втрата цієї ідентичності – до

нетерпимості, екстремізму [5]. Дослідження, проведені О.В. Черновою [30], дозволили встановити прямо пропорційну залежність між громадянською ідентичністю та етнічною толерантністю: більш висока значущість громадянської ідентичності корелювала з більшим ступенем етнічної толерантності.

Згідно з поглядами Е. Койкової [9], формування толерантності надає можливість пізнання культури різних народів, створюючи тим самим передумови взаєморозуміння і пошани, позиції співпраці, що є запорукою соціальної міжнародної стабільності. Вчена підкреслює, що основу сучасного освітнього простору має складати *педагогіка толерантності*, яка передбачає зміну системи людських відносин, побудову їх на взаємній повазі.

Таким чином, толерантність освітнього персоналу відіграє значну роль у навчально-виховному процесі та у формуванні організаційної культури закладів освіти в цілому, що є особливо актуальним в умовах соціальної напруженості.

Висновки. Толерантність персоналу освітніх організацій виступає як особистісна характеристика та інтегральна цінність, що проявляється у місії та завданнях діяльності організації, пронизує всі рівні управління організацією, охоплює взаємодію фахівців у процесі професійної діяльності всередині організації і взаємодію з клієнтами та іншими організаціями.

Оскільки соціальні процеси знаходять своє відображення в функціонуванні освітніх закладів, в умовах соціальної напруженості актуалізуються певні компоненти та види в системі толерантності педагогів. Насамперед, це професійна толерантність освітнього персоналу, яка передбачає вираженість окремих видів соціальної толерантності (міжпоколінна, гендерна, міжетнічна, міжкультурна, міжконфесійна, соціально-економічна), а також комунікативну толерантність та толерантність до невизначеності.

Розробка системи психологічного забезпечення розвитку толерантності персоналу освітніх організацій сприятиме формуванню ефективної організаційної культури закладів освіти в умовах соціальної напруженості.

Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричному вивченні видів та компонентів толерантності освітнього персоналу в умовах соціальної напруженості.

Список використаних джерел

1. Бардьер Г.Л. Социальная психология толерантности / Г.Л. Бардьер. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. – 188 с.
2. Болгарина В. С. Культурологичний підхід до управління школою : посібник. – Х. : Основа, 2006. – 156 с.
3. Брюховецька О.В. Модель професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів / О.В. Брюховецька // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2013. – Вип. 43. – С. 3–8.
4. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : [монографія] / О.А. Грива. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
5. Иванова Н.Л. Идентичность и толерантность: соотношение этнических и профессиональных стереотипов / Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 54–62.
6. Капидинова С.Б. Феномен толерантности в современной научной литературе / С.Б. Капидинова // Проблемы современной педагогической освіти : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Крим. гуманіт. ун-ту. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2009_21_5/Kapidi75.pdf
7. Карамушка Л.М. Структура організаційної культури: основні напрямки дослідження / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 37. – С. 3–6.
8. Кихтюк О. Експериментальна програма з формування етнічної толерантності / О. Кихтюк // Соціальна психологія. – 2010. – №1. – С. 152–160.
9. Койкова Е.І. Формування толерантності у педагога-музиканта в умовах полікультурного простору / Е.І. Койкова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Крим. гуманіт. ун-ту. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Вип. 28. – Ч. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2010_28_1/kaikova.pdf
10. Король Л.Д. Умови та фактори формування міжнародної толерантності в молоді / Л.Д. Король // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2013. – Вип. 39. – С. 112–117.
11. Костенко Г. Проблема культури американської школи у вітчизняних порівняльно-педагогічних дослідженнях / Г. Костенко // Порівняльно-педагогічні студії [Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини]. – 2010. – №3–4. – С. 91–98.
12. Лебедева Н.М. Социально-психологические факторы этнической толерантности и стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – №5. – С. 31–45.
13. Литвинова С. Толерантність як соціально-педагогічна проблема / С. Литвинова // Гуманізація навчально-виховного процесу. – 2010. – Вип. LI. – Част. I. – С. 176–181.
14. Мітчикіна О.О. Основні соціально-психологічні характеристики організаційної культури вищих навчальних закладів / О.О. Мітчикіна // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : ЛАДО, 2013. – Вип. 37. – С. 21–23.

15. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник / В.В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
16. Олпорт Г. Толерантная личность / Г. Олпорт // Национальный психологический журнал. – 2011. – №2(6). – С. 155–159.
17. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – №4. – С. 73–85.
18. Полякова В.І. Соціально-психологічні проблеми розвитку гендерної толерантності педагогічних працівників / В.І. Полякова // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – Т. I : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ЛАДО, 2014. – Вип. 40. – С. 156–160.
19. Почебут Л.Г. Кросс-культурная и этническая психология : учебное пособие / Л.Г. Почебут. – СПб. : Питер, 2012. – 336 с.
20. Прилутская О.А. Социальная напряженность: причины возникновения и форма проявления / О.А. Прилутская // Вестник ОГУ : Гуманитарные науки. – 2001. – №4. – С. 40–44.
21. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.
22. Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: Монографія / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко [та ін.] ; за ред. Л.М. Карамушки. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 288 с.
23. Руда О.Ю. Толерантність у роботі викладача з підлітками / О.Ю. Руда // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Вип. 2. – С. 181–184.
24. Серкіс Ж.В. Психологічні умови підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до формування організаційної культури школи [Текст] : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ж. В. Серкіс ; Центр. ін-т післядиплом. освіти АПН України. – К., 2004. – 268 с.
25. Скок А.Г. Стан вивчення змісту та основних компонентів толерантності в психології / А.Г. Скок // Актуальні проблеми психології. Т. I : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2005. – Част. 14. – С. 143–147.
26. Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – №5 (8). – С. 3–23.
27. Терещенко К.В. Толерантність педагогічних працівників в контексті розвитку організаційної культури закладів освіти / К.В. Терещенко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 1(5). – С. 104–110.
28. Узунов В.В. Оцінка і діагностика соціальної напруги в державних цільових програмах : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.03 / В.В. Узунов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/350980.html>
29. Ушаков К.М. Организационная культура : уровневая модель / К.М. Ушаков // Директор школы. – 1995. – №3. – С. 13–18.
30. Чернова О.В. Этническая толерантность старшекласников: главные итоги эмпирического исследования / О.В. Чернова // Журнал прикладной психологии. – 2005. – № 2–3. – С. 82–100.
31. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / [пер. с англ.] ; под ред. В.А. Спивака / Э.Х. Шейн. – СПб. : Питер, 2002. – 336 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bardier G.L. Social'naja psihologija tolerantnosti / G.L. Bardier. – Spb. : Izd-vo SPbGU, 2005. – 188 с.
2. Bolharina V. S. Kul'torolohichnyy pidkhdid do upravlinnya shkolyu : posib-nyk. – Kh. : Osnova, 2006. – 156 s.
3. Bryukhovets'ka O.V. Model' profesiynoyi tolerantnosti kerivnykiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / O.V. Bryukhovets'ka // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K., 2013. – Vyp. 43. – S. 3–8.
4. Hryva O.A. Sotsial'no-pedahohichni osnovy formuvannya tolerantnosti u ditey i molodi v umovakh polikul'turnoho seredovyscha : [monohrafiya] / O.A. Hryva. – K. : PARAPAN, 2005. – 228 s.
5. Ivanova N.L. Identichnost' i tolerantnost': sootnoshenie jetnicheskikh i professional'nyh stereotipov / N.L. Ivanova // Voprosy psihologii. – 2004. – № 6. – S. 54–62.
6. Kapidinova S.B. Fenomen tolerantnosti v sovremennoj nauchnoj literature / S.B. Kapidinova // Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity : Pedahohika i psykholohiya : zb. nauk. pr. Krym. humanit. un-tu. – Yalta : RVV K-HU, 2009. – Vyp. 21. – Ch. 5. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2009_21_5/Kapidi75.pdf
7. Karamushka L.M. Struktura orhanizatsiynoyi kul'tury: osnovni napryamky doslidzhennya / L.M. Karamushka // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K.-Alchevs'k : LADO, 2013. – Vyp. 37. – S. 3–6.
8. Kykhtyuk O. Eksperymental'na prohrama z formuvannya etnichnoyi tolerantnosti / O. Kykhtyuk // Sotsial'na psykholohiya. – 2010. – №1. – S. 152–160.
9. Koykova E.I. Formuvannya tolerantnosti u pedahoha-muzykanta v umovakh polikul'turnoho prostoru / E.I. Koykova // Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity : Pedahohika i psykholohiya : zb. nauk. pr. Krym. humanit. un-tu. – Yalta : RVV K-HU, 2010. – Vyp. 28. – Ch. 1. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pspo/2010_28_1/kaikova.pdf
10. Korol' L.D. Umovy ta faktory formuvannya mizhnatsional'noyi tolerantnosti v molodi / L.D. Korol' // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K.-Alchevs'k : LADO, 2013. – Vyp. 39. – S. 112–117.

11. Kostenko H. Problema kul'tury amerykans'koyi shkoly u vitchyznyanykh porivnyal'no-pedahohichnykh doslidzhennyakh / H. Kostenko // Porivnyal'no-peda-hohichni studiyi [Umans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Pavla Tychyny]. – 2010. – №3–4. – S. 91–98.
12. Lebedeva N.M. Social'no-psihologicheskie faktory jetnicheskoy tolerantnosti i strategii mezhrupnovogo vzaimodejstvija v polikul'turnykh regionah Rossii / N.M. Lebedeva, A.N. Tatarko // Psihologicheskij zhurnal. – 2003. – T. 24. – №5. – C. 31–45.
13. Lytvynova S. Tolerantnist' yak sotsial'no-pedahohichna problema / S. Lytvynova // Humanizatsiya navchal'no-vykhovnoho protsesu. – 2010. – Vyp. LII. – Chast. I. – S. 176–181.
14. Mitichkina O.O. Osnovni sotsial'no-psykholohichni kharakterystyky orhanizatsiynoi kul'tury vyshchyykh navchal'nykh zakladiv / O.O. Mitichkina // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K. : LADO, 2013. – Vyp. 37. – S. 21–23.
15. Moskalenko V.V. Sotsial'na psykholohiya : pidruchnyk / V.V. Moskalenko. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2008. – 688 s.
16. Olport G. Tolerantnaja lichnost' / G. Olport // Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal. – 2011. – №2(6). – S. 155–159.
17. Orban-Lembryk L. Tolerantnist' yak osnova adekvatnykh vzayemyn u polikul'turnomu sviti / L. Orban-Lembryk // Sotsial'na psykholohiya. – 2008. – №4. – S. 73–85.
18. Polyakova V.I. Sotsial'no-psykholohichni problemy rozvytku gendernoyi tolerantnosti pedahohichnykh pratsivnykiv / V.I. Polyakova // Aktual'ni problemy psykholohiyi: zb. naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / [red. kol. : S.D. Maksymenko (hol. red.) ta in.]. – T. I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K.-Alchevs'k : LADO, 2014. – Vyp. 40. – S. 156–160.
19. Pochebut L.G. Kross-kul'turnaja i jetnicheskaja psihologija : uchebnoe posobie / L.G. Pochebut. – SPb. : Piter, 2012. – 336 s.
20. Prilutskaja O.A. Social'naja naprjazhennost': prichiny vozniknovenija i forma projavlenija / O.A. Prilutskaja // Vestnik OGU : Gumanitarnye nauki. – 2001. – №4. – S. 40–44.
21. Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti / pod red. G.U. Soldatovoj, L.A. Shajgerovoj. – M. : Smysl, 2008. – 172 s.
22. Psykholohichni determinanty rozvytku orhanizatsiynoi kul'tury: Monohrafiya / L.M. Karamushka, O.V. Kredentser, K.V. Tereshchenko [ta in.] ; za red. L.M. Karamushky. – K. : Pedahohichna dumka, 2015. – 288 s.
23. Ruda O.Yu. Tolerantnist' u roboti vykladacha z pidlitkamy / O.Yu. Ruda // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika. – 2010. – Vyp. 2. – S. 181–184.
24. Serkis Zh.V. Psykholohichni umovy pidhotovky kerivnykiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv do formuvannya orhanizatsiynoi kul'tury shkoly [Tekst] : dys... kand. psykol. nauk : 19.00.07 / Zh. V. Serkis ; Tsentr. in-t pislyadyplom. osvity APN Ukrayiny. – K., 2004. – 268 s.
25. Skok A.H. Stan vyvchennya zmistu ta osnovnykh komponentiv tolerantnosti v psykholohiyi / A.H. Skok // Aktual'ni problemy psykholohiyi. T. 1 : Sotsial'na psykholohiya. Psykholohiya upravlinnya. Orhanizatsiyna psykholohiya : zb. nauk. prats' Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K. : A.S.K., 2005. – Chast. 14. – S. 143–147.
26. Slyusarevs'kyy M. Sotsial'na napruzhenist': teoretychna model' neobkhidnykh i dostatnykh pokaznykiv / M. Slyusarevs'kyy // Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi. – 2002. – №5 (8). – S. 3–23.
27. Tereshchenko K.V. Tolerantnist' pedahohichnykh pratsivnykiv v konteksti rozvytku orhanizatsiynoi kul'tury zakladiv osvity / K.V. Tereshchenko // Problemy suchasnoyi psykholohiyi : zb. nauk. prats' Derzhavnoho vyshchoho navchal'noho zakladu «Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet» ta Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / za red. S.D. Maksymenka, N.F. Shevchenko, M.H. Tkalych. – Zaporizhzhya : ZNU, 2014. – № 1(5). – S. 104–110.
28. Uzunov V.V. Otsinka i diahnozyka sotsial'noyi napruhy v derzhavnykh tsil'ovykh prohramakh : avtoref. dys. ... k. e. n. : spets. 08.00.03 / V.V. Uzunov [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.lib.uaru.net/diss/cont/350980.html>
29. Ushakov K.M. Organizacionnaja kul'tura : urovnevaja model' / K.M. Ushakov // Direktor shkoly. – 1995. – №3. – S. 13–18.
30. Chernova O.V. Jetnicheskaja tolerantnost' starsheklassnikov: glavnye itogi jempiricheskogo issledovanija / O.V. Chernova // Zhurnal prikladnoj psihologii. – 2005. – № 2–3. – S. 82–100.
31. Shejn Je.H. Organizacionnaja kul'tura i liderstvo / [per. s angl.] ; pod red. V.A. Spivaka / Je.H. Shejn. – SPb. : Piter, 2002. – 336 s.

Tereshchenko, K.V. The role of staff's tolerance in shaping educational institution organizational culture in conditions of social tension. The article deals with teaching staff's tolerance in the context of educational institution organizational culture in conditions of social tension. Teaching staff's tolerance is both a personal characteristic and an integrated value, which is manifested in the educational organizations' missions and objectives and found at all levels of organizations' management and encompasses staff's professional interactions both within and outside the organizations (customers and other organizations). Teaching staff's tolerance, especially in its value and moral and normative aspects, has significant influence on the organizational culture of educational institutions.

The author notes that social tension foregrounds certain components and types of teachers' tolerance, including, first of all, professional tolerance made up of specific types of social tolerance (intergenerational, gender, ethnic, cultural, religious, social and economic) and communicative tolerance and ambiguity tolerance.

It is concluded that a teaching staff's tolerance psychological support system can contribute to the formation of an effective organizational culture of educational institutions in conditions of social tension.

Keywords: tolerance, teaching staff, tolerance types and components, social tension, organizational culture, educational institution.

Відомості про автора

Терещенко Кіра Володимирівна, кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Tereshchenko, Kira Volodymyrivna, PhD, researcher, Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostyuk Institute of psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: kirteres@mail.ru